

Martina Horvat

Maja Znika Marion

Institut za hrvatski jezik, Zagreb

mshorvat@ihjj.hr

mznika@ihjj.hr

Slovopis i pravopis kao izazovi u radu sa starim kajkavskim tekstovima za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*

U radu se problematizira jedna od fonološko-morfonoloških jezičnih značajki kajkavskoga hrvatskog književnoga jezika koja zadire u slovopisnu i pravopisnu problematiku na odabranim primjerima pri izradbi *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Uvodno se osvrćemo na kontinuitet kajkavskoga pravopisa u razdoblju dopreporodne kajkavske književnosti i osobito na prikaz Antuna Šojata. Slijede primjeri iz vlastite leksikografske obradbe u kojima je spomenuti slovopisni problem često bio naznakom složenijega leksičkog problema.

Ključne riječi: kajkavski hrvatski književni jezik, povijesna leksikografija, pravopis, slovopis

1. Uvod

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika projekt je koji svjedoči o polustoljetnim naporima da se stručno i temeljito opiše kajkavski hrvatski književni jezik¹ koji se od 16. st. do polovice 19. st. koristio kao standardni na prostoru sjeverne, tzv. banske Hrvatske.² Zamišljen je kao dopuna *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*

¹ „Na hrvatskome je sjeverozapadu, na kajkavskome području, naziv hrvatskoga jezika u 16. i 17. stoljeću bio *slovenski* [...] Kasnije će, u 18. i 19. stoljeću, za kajkavski hrvatski književni jezik prevladati naziv *horvatski*.” (Stolac 2011: 204–205)

² O kajkavskome hrvatskom književnom jeziku u 16. stoljeću v. Stolac 2011, a u 17. i 18. stoljeću, o njegovim glavnim obilježjima i njegovu normiranju v. Štebih Golub 2013.

u kojemu je kajkavska građa bila zastupljena tek primjerima iz Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika sve do slova R; „[m]eđutim, RHKKJ je nastao kao samostalno leksikografsko djelo, koje će tek nakon završetka činiti zaokruženu cjelinu s Akademijinim rječnikom u smislu građe, ali ne i konceptijski. Naime, ono što se šezdesetih godina prošloga stoljeća ipak moglo učiniti, bio je izbor suvremenoga načina leksikografske obradbe koji se znatno razlikuje od načina obradbe u ARJ.” (Vajs Vinja 2011: 308) Taj je projekt Akademija povjerila Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje pod vodstvom akademika Božidara Finke.

1. PĚŤI, num. ord. onaj, koji je po redu između četvrtoga i šestoga. Sa značenjem lat. quintus, tal. quinto, niem. der fünfte nalazi se u svijem rječnicima (u Daničićevu petyj s potvrdom iz XIV i XV vijeka). Petoga děla tri česti zemlje (iz XV vijeka). Mon serb 341. I bi večer i jutro, dan peti. Bernardin 94. Da grad dā protivnim peti dan. Marulić 33. Najprvo pravicu izgubi ... drugo ... peto, očućenje bluda proti pameti uprihu se. Glavinić cvit 60°. Četvrto blagoslivljajući ih ... peto uskrnujući tolike mrce. Kašić frn 172. Davat čete kralju peti dio sve litine. Vuletić 44. Ako upade trećom, četvrtom i petom. Kadčić 184. Ovo jest peta od 10 zapovijedi. Lastrić ned. 287. Već četiri bolje strane od smrti su pozobane, a peta se jošter vrti na vršaju straušne smrti. Došen 183^a. A treće je Vlaškalinoviću, a četvrto Maudušiću Vuče, a peto je seški kapetane. Nar. pjes. vuk 3, 422. On s' ne boji petoga vezira. 4, 290. Agama su agaluci bili na peti i deveti dio. Osvein. 3, 25. i t. d., i. t. d.

2. PĚŤI, pěňēm, impf. vidi peňati, — peti se, pěňēm se, vidi peňati se. Vuk rječn. U drugom nijednom rječniku ne nalazi se. Ovdje se uzimaju samo primjeri, u kojima je ili inf. peti ili oblik prema njemu načinieni, — a oblici na pr. peňēm, peňēm, peňuci nalaze se kod peňati. Iz vremena prije XIX vijeka nije se u građi za ovaj rječnik sabranoj našlo nikakve potvrde ni infinitivu peti ni oblicima prema njemu načinienima (na pr. peo, pela, pevši i t. d.). Da se mačke mogu po oĝaku peti. Vuk nar. posl. 107. Milun ... na vrljet se jednu peti ode. Radičević (1880) 181. U kuće će se peti, ulaziće kroz prozore kao lupež. Daničić joil 2, 9. Pa otplovi morem k Carigradu, odakle će na Balkan se peti. Osvein 5, 104. Pa na Balkan peo se junače. 7, 4. On se peo na sve visove. Miličević medun. 155. Koji se je bez umora peo na Rtañ, na Kopaonik. pom 503.

1. peti num. (sg. N m. peti, n. -o, f. -a, A m. -i, G m. n. -oga, f. -e, L m. -om, n. -om, -em, f. -e, l. f. -um, pl. D m. -em, l n. f. -emi).

1. a. redni broj od pet, peti. H (s. v.), B (s. v. caelator, Pygameus; peti), J (s. v. quintus), P (s. v. lustrum). Postavil [sem] broj let najpervle od začetka sveta, prva, druga, tretja, četerta i peta doba. Vram kron 2. Vu petom se dele zapiraju molitive cirkvene obćinske. Kraj 10. Zutra okolu pete vure bude prefektuš odhajal. Čepel 153. Stepiblep scufalni gać plel se je kakiti peti ketač. Krj 29.

b. u atributnoj službi. J (s. v. penteris). Ja [sem se] ... pred petemi letmi ... krivo spovedal. Mul pos 110.

c. u im. službi (f) peta pet sati. Ob devet na krevet, ob pete na pete; um neun ins Bett, um fünf auf die Füße. Krist anh 178.

d. u složenom broju (kao pod 1. a.). V letu od Krištuševoga naroda jezero dvesto dvadeseti i petom, vćinila je [Elizabeta] ves žitek ... obilno deliti. Habd zerc 133. [Ovo] vu žitku ñegovom videti hoćemo. Kojega dan zutra dohaja, to jest, dvajset i peti serpna. Gašp III, 231.

2. u svezama – krat isto što petić 1. J (s. v. quintum); peta škola studij pjesničkog umijeća, versifikacije. H (s. v. diak pete škole). B (s. v. lovorična koruna 4 ... glasoviteh pete škole diakov); babica vu petom kolenu pradjedova ili prabakina baka. J (s. v. atavija); teća peta po otcu djedova teta s očevne strane. J (s. v. atamita).

2. peti impf. (inf peti; pridj. akt. sg. m. pel; pridj. pas. sg. N m. pet; oblici koji mogu biti i od pojati donose se tamo) isto što popevati. Ilinuš Tebeski, Amfion mužici, to jest ki su dobro znali peti, ovo vreme bili su. Vram kron 7. Pojem, ich singe, pel, pet, peti. Krist gram 74.

Slika 1. Usporedba leksikografske obradbe u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika (Maretić 1935) i Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (Kalinski 2005)

Korpus *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* čine raznovrsni tiskani i rukopisni tekstovi od 16. do 19. stoljeća te višejezični rječnici (Habelićev, Belostenčev, Jambrešićev, Patačićev, *Radices latinae linguae*).³ Planiranih 15 svezaka *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (Finka 1990: 110) trebalo je obuhvatiti opsežnu građu, otprilike milijun rukom ispisanih listića pohranjenih u 258 kutija (Vajs Vinja 2011: 307). Od 1984., kada je objavljen prvi svezak, do 2017., kada je izdan najnoviji, četrnaesti, leksikografski je obrađen korpus od *a* do *selanec*. Danas je riječ o projektu u sklopu osnovne djelatnosti Instituta na Odjelu za povijest hrvatskoga jezika i povijesnu leksikografiju.

³ U ovome se radu koriste kratice izvora sukladno Reizer 1984.

Leksikografi koji obrađuju korpus *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* ponekad se mogu osloniti na kajkavsku građu objavljenu u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, osobito one natuknice s napomenom „(samo) u Bjelostjenčevu / Jambrešićevu rječniku” ili „potvrđen samo kajk. lik”.

KIPAC, kipca, *m. dem.* 1. kip. — isporodi kipak. — U *Bjelostjenčevu rječniku*: kajavski kipec ‚icuncula, imaguncula’; u *Voltičijinu*: ‚figurino’, ‚bildchen’; u *Stuličevu*: v. kipčac.

SREŽ, *m. led, ledene sante*. Samo u *Bjelostjenčevu rječniku* (glacies, led; flumina glacies, po vode ide srež).

ZMJERJATI, zmjerjam, *impf. prema pf.* zmjeriti; *smjerati pogledom, mjeriti, ciljati; mjeriti. Potvrđen samo kajkav. lik zmjerjati.* U *rječniku Bjelostjenčevu* (zmjerjam; collimo, collineo; — dobro zmjerjati, bene tendere) i u *Jambrešićevu* (collimo, collineo; zmjerjam, ciljaj; nach einem Ding ziele, den Zweck treffe; — zmjerjam; mensuro, collimo).

Slika 2. Leksikografska obradba u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika
(Budmani 1997, Musulin 1956, Pavešić 1975).

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika je, kao i *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, povijesni rječnik. Leksikografski rad na *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* u usporedbi s *Rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* valja ipak promotriti imajući na umu da je „kajkavski književni jezik još [...] uvijek nedovoljno istražen i opisan na svim jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i semantičkoj), stoga se pri leksikografskoj obradbi svake natuknice na neki način proučavaju i uspostavljaju spomenute jezične razine” (Vajs Vinja 2011: 308–309). Ovaj rad želi doprinijeti razumijevanju složenosti nerijetkih slovopisnih i pravopisnih problema koji otežavaju obradbu građe.⁴

2. Metodologija i ciljevi istraživanja

Cilj je ovoga rada na odabranim primjerima razriješiti neke od fonološko-morfoloških nedoumica koje se očituju u slovopisnome rješenju. Navedeni se primjeri propitaju kao jedan od elemenata slovopisnih i pravopisnih produkata kako u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, tako i u kajkavskome hrvatskom književnom jeziku općenito. Zbog ograničenosti teksta drugi se slični slovopisni i pravopisni problemi ne mogu obuhvatiti i propitati u ovome radu. Riječ je o strukturnome jezičnom problemu uzusa i norme onoga vremena.

Metodološki gledano pojavnice se analiziraju na fonološkoj, morfološkoj i značenjskoj razini kako bi se zadovoljio osnovni leksikografski kriterij: uspostava kanonskoga oblika ili rječničke natuknice u skladu s fonološkim rješenjima. U analiziranim se pri-

⁴ Napominjemo da su primjeri natuknica navedenih u ovome radu, a koji nisu iz objavljenih rječnika, podložni doradi prema uputama redaktora i urednika sveska. Stoga se u ovome radu navedeno rješenje može razlikovati od buduće, tiskane inačice objavljenoga sveska *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*.

mjerima polazi od pretpostavke da se svaki *z/s* koji bi značenjski pokrивao prijedlog *iz* obrađivao pod *Z*, a preostale potvrde sa *z/s* kada je grafem za *s* obrađivale bi se pod *S*. Kad se značenjski rasloji broj potvrda, ostaje slovopisno pitanje.

U konačnici se daju rješenja koja su rezultat istraživanja i timskoga rada na projektu koji je trenutno u fazi izradbe rječnika pod slovom *S*. Strukturni ćemo fonološko-morfološki jezični problem pokušati riješiti na odabranim primjerima *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*.⁵

3. Teorijski okvir

3.1. Izbor iz studija o povijesnoj (orto)grafijskoj problematici

U radovima o hrvatskoj predstandardnojezičnoj, to jest srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj književnosti i pismenosti općenito, kajkavska se tradicija proučava na leksičkome i ortografskome planu te se najčešće izdvaja kao zasebna i uglavnom homogena struja koja je utjecala i na druge tradicije.⁶ Autoritativne studije o opusu i pismu pojedinih starokajkavskih autora napisali su, među ostalima, Josip Vončina (o rječnicima Ivana Belostenca), Ljudevit Jonke (o rječniku Adama Patačića) i Zvonimir Junković (o Antunu Vramcu). U nastavku ukratko ističemo uvide onih autora koji su se posebno zanimali za pismo i pravopis kajkavskoga književnog jezika.

Milan Moguš i Josip Vončina (1969: 73–77) ističu pravopisni utjecaj pisaca mađarske protureformacije. Snažan odjek kajkavske tradicije pronalaze u slavonskih pisaca koji amalgamiraju rješenja „sjeverne i južne zone”. Napominju i da je Gaj u svojoj dosljednoj reformi izostavio znak za fonem /ć/ jer ga „kao kajkavac nije imao u svome govornom sustavu (a ‘Kratka osnova’ pisana je ipak za kajkavski sustav, a ne za štokavski)”.

Josip Vončina (1988/89: 66) detaljno prikazuje i vremenski odjeljuje stupnjeve razvoja norme hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika koji je „živio u svojem standardnom liku”:

⁵ Za tisak se priprema 15. svezak koji obuhvaća neke od navedenih primjera.

⁶ Badurina (2012: 73–78) razlikuje 3 slovopisna sustava u predstandardnojezičnome razdoblju: dalmatinski (na jugu) i kajkavski (na zapadu/sjeveru) uz kasniji slavonski. Marti (2012: 282–283) razlikuje 4 ranonovovjekovne latinične slovopisne i pravopisne tradicije: „On the basis of the letter they use to render /ts/, the first three will be referred to as the *C*, the *Z* and the *CZ* groups, respectively. Regionally, they might be called the ‘Dalmatian’, the ‘Dubrovnik’ and the ‘inland’ group. The first roughly corresponds to Čakavian, the third to Kajkavian dialects. The fourth is the Protestant tradition.” Žagar (2013: 346) latiničnu sastavnicu hrvatske pismenosti dijeli na južnu (pod utjecajem talijanskih i latinskih uzora) i sjevernu (mađarski utjecaj). Kapetanović (2005: 463) kronološki razlikuje srednjovjekovno od novovjekovnoga razdoblja uporabe latinice, a potonje prema normiranju dijeli na dopreporodno (nenormirano) i preporodno (normirano).

1. od 1574. do 1670. norma se određivala „spontano, bez knjiga koje bi je propisivale”⁷
2. od 1670. do 1779. nudili su je „rječnici (Habelićev, Belostenčev, Jambrešićev), jasno određujući što je korektno na planu fonološkome (u leksičkim morfemima), ali ne i kako treba postupati na morfološkoj razini”
3. od 1779. do 1835. objavljivanjem tiskanih gramatika norma je bila formirana.

Lada Badurina (2012: 74–85) zaključuje da tip kajkavskoga pravopisa „nije lako jednoznačno utvrditi, velikim dijelom i zbog nefonološkog slovopisa”, no da je kajkavski, kao i slavonski pravopis, bio usustavljen, te da je načelno zagovarao pisanje riječi onako kako se izgovaraju, pri čemu „valja pisati sva slova koja se pri pravilnom izgovaranju čuju” (2012: 84).

	/c/	/č/	/ž/	/j/	/j/	/ń/	/r/	/s/	/š/	/z/	/ž/
Jonke	cz	ch	gy, dy, gj	j, y, Ø	ly, lj	ny, nj	er, ar	ʃ, z	ʃs, ʃ, s, š	z	ʃ, s, x
Vončina	cz, c	ch, cs	gy	j, y, Ø	ly, lj	ny	er, ar, ër, är, ér, èr, èr	ʃz, sz, fz, f	ʃ, ʃ, s, ʃʃ, ʃs, sʃ, f, ʃs	z	ʃ, s, ʃ, ʃs, ʃh, f
Badurina	cz	cs, cf	—	—	ly	ny	er	sz, fz	s, ʃ, ss	—	s (f)
Marti	cz	ch (cs)	—	—	li (ly)	ni (ny)	—	ʃ	ʃ	z	f, s (x)

Tablica 1. Odabrana grafijska rješenja

(Jonke 1949: 128, Vončina 1973: XLIV, Badurina 2012: 74, Marti 2012: 283)

⁷ „U vremenu u kojemu su stvarali [Pergošić i Vramec – *dopunile autorice*] pojam pravopisa nije kodifikacijski nego uzusni” (Stolac 2011: 203).

Šojat (1982: 283) upozorava da „u starom kajkavskom sustavu postoje – premda relativno rijetka – latinična grafijska rješenja koja dopuštaju različitu interpretaciju njihove glasovne vrijednosti” no, ne samo u njemu. Malić (2004: VI–LI) na primjerima srednjovjekovnih latiničnih zapisa naglašava da među odabranim, najranijim hrvatskim latiničnim tekstovima „postoje određene grafijsko-ortografske sličnosti, ali potpune podudarnosti nema” zaključujući da su neke razlike „pokazatelji određene grafijske manire, a ne nastojanja da se zabilježi izgovor.” Za Šojata su (2009: 97–99) grafijski sporni konsonanti u kajkavskom, „kako je to u cijeloj hrvatskoj latinici, najčešće palatali, afrikate i spiranti”. Usporedbom Vramčeve *Kronike* tiskane u Ljubljani spram *Postile* tiskane u Varaždinu zaključuje da se u *Kronici* nalazi i *zh* za /č/, što je za Šojata „tradicionalno tehničko rješenje slovenskih pisaca”, slučajna greška slovenskih slagara.

3.2. Studije Antuna Šojata o kajkavskome književnom slovopisu i pravopisu

Antun Šojat (2009: 93–100) slovopisnu je i pravopisnu problematiku kajkavskoga književnog jezika analizirao kao obrađivač i redaktor *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Za njega je kajkavska grafija „posve funkcionalna: u svakome položaju svaki je glas [...] jednoznačno definiran ili jednim grafemom, ili svojim položajem pred drugim glasovima (slovima) ili određenom kombinacijom slova.”⁸ Jednoznačnost, i stabilnost koja iz nje proizlazi, namjerne su: „Kajkavski su pisci, kao i dubrovački, očito bili uvjereni u potrebu da se pravopis što rjeđe mijenja, što više utvrdi u svojoj praktičnoj namjeni širenja prosvjete.”⁹

Na primjeru afrikata Šojat demonstrira načela kajkavske grafije u praksi. Nepalatalno se /c/ „zbog fonetskih razloga” bilježilo kombinacijom *cz*. Palatalno /č/ se „po istom principu kao i afrikatu *c*” bilježilo kombinacijom *cs* ili *cf*, „dakle sa (bezzvučnim) spirantom iza osnovnoga glasa”. Krajačević dodaje i treću sastavnicu kao oznaku palatalnosti te piše *csj*, *csy*, a Pergošić uvodi *ch* (ili *chi*).¹⁰

Na leksičkome planu¹¹ Šojat prepoznaje razliku u pisanju riječi ovisno o podrijetlu. Tzv. „domaće riječi” bilježe se uz „blago etimologiziranje, etimološki način pisanja

⁸ Ne razlikuju svi ranije citirani autori književnu, standardiziranu kajkavsku tradiciju od dijalektalne, vernakularne kajkavske tradicije, a previda se i da „je teško i nesigurno izvoditi neke zaključke o dijakronijskoj slici kajkavskoga narječja na temelju grafije u djelima samo jednoga pisca, pa katkada i na temelju svih izvora objavljenih u tijeku nekoliko stoljeća” (Šojat 2009: 22).

⁹ Hercigonja (1973: 171–199) bilježi ograničen i promišljen prodor vernakularnih kajkavizama (ponajviše leksičkih) u čakavsku pisanu riječ još u 15. st. s ciljem povećanja prostora recepcije tako pisanih djela (namijenjenih slušanju, a ne čitanju).

¹⁰ Pergošić je glas /s/ bilježio „znakom *β*, a u majuskuli kombinacijom *fz*.” (Šojat 2009: 99) Opreka majuskule i minuskule „može biti uvjetovana bilo ortografskom normom, bilo konvencijom, bilo grafostilističkim razlozima, u starija vremena pisaljkom, vrstom alatke kojom se pisalo” (Marković 2015: 92).

¹¹ Imena su neizostavna leksička sastavnica svakoga jezika: međutim, imenska se građa trenutno ne obrađuje u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. O problemu transkripcije imena Isusa Krista v. Šojat (1982: 289–292).

tamo gdje je jasna veza s osnovom i nakon gubitka kojega glasa u izgovoru ili nakon promjene izgovora djelovanjem kojega glasovnoga zakona. Osobito se čvrsto drži takvo izvorno pisanje pri prefigiranim riječima.”¹² Strane se riječi u kajkavskoj književnosti pišu prema izvorniku uz ukošavanje, „osobito ako je u njima koje slovo koje nije postojalo u kajkavskoj grafiji ili je imalo drugu glasovnu vrijednost”.

Pravopisna se rješenja u kajkavskim tekstovima, dakako i u korpusu *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, izrazito razlikuju od suvremenoga pravopisa po načelima sastavljenoga pisanja većine enklitika (kao i čestice *ne* te „nekih složenih priloga”). Zasićenost teksta zarezima Šojat objašnjava srednjovjekovnom latinskom interpunkcijom koja joj je poslužila kao uzor: kajkavska je interpunkcija „‘gramatička’ – u stvari ritmička”¹³.

4. Primjeri iz leksikografske obradbe *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*

4.1. Sastavljeno i nesastavljeno pisanje (zahman : za hman)

Podudaranje na planu izraza ne sprječava njegovo raslojavanje na morfološkom ili semantičkom planu. Uzmimo kao primjer leksem *hman*. U *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* on se obrađuje kao nesklonjivi pridjev (*hman*¹, Reizer 1988) ili prilog (*hman*², Reizer 1988). U korpusu se javlja izraz *za hman*, primjerice u Belostenca (s. v. *consideo* 3. ... počivam ... za hman stati, ocior ... mangujem ... manikujem ... sedim ... stoim za hman). Analizom postaje razvidno da se primjeri izraza *za hman* javljaju znatno rjeđe od primjera jednorječnice *zahman*. Uvijek su u sintaktičkoj funkciji priložne oznake: kao što je u Belostenca (s. v. *zahman* ... zaludu ... 2. *zahman* govoriti ... 3. *zahman* dati čekati ... 4. *zahman* delati ... *zahman* se truditi), tako je u izvorima (Vnožina vitezov ... *zahman* se trudili i potili jesu. *Gašp* IV, 686), pa i drugdje u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (usp. svezu reči *zahman trošiti* u Franić 2017). Držimo opravdanom leksikografsku obradbu izraza *za hman* kao priloga pod natuknicom *zahman*.

4.2. Odnos grafema *s*, *z* spram fonema /s/, /z/

Jedan od pravopisnih i slovopisnih izazova svakako je bila i obradba kutije *S₉* [*smerjati-soļenka*]. Pritom se ukazalo na tzv. *kajkavsko z* i problem obradbe *z* odnosno *s* uz so-

¹² Badurina (2012: 85) zaključuje da se „u kajkavskoj inačici, očito, morfonološko načelo proteže i na granicu prefiksalnog i korijenskog morfema”.

¹³ Glavni kriterij strukturne ili gramatičke interpunkcije bit će poštivanje (unutar)rečeničnih granica, a ritmo-melodijske intonacija te stanka u govoru (Badurina 2010: 273–274). Što se dužine zabilježene stanke tiče, „na najkraću upućuje zarez, na nešto dužu točka i zarez, te točka, a najdulju naznačuje crtica” (Žagar 2013: 353).

nant što je na konkretnome primjeru bila konstrukcija *z/s + m*. Prijedlog *iz* u kajkavskome se književnom jeziku ostvaruje kao *z* u prefiksima i prijedlozima. Stoga se pri analizi načelno počelo od rješavanja problema na način da se svaki *z/s*¹⁴ koji bi značenjski pokrivaio prijedlog *iz* obrađivao pod *Z*, a preostale potvrde sa *z/s* kada je grafem za *s* obrađivale bi se pod *S*. Kad se značenjski raslojio broj potvrda, ostalo je slovopisno pitanje.

4.2.1. smer- / zmer-

Valja reći da su za navedene primjere potvrde u značenju ‘mjeriti što’ zabilježene u Habdelićevu rječniku (*s. v. zmeriti*), u Belostenca (*s. v. zmerujem*), ali i u Akademijinu povijesnome rječniku (*s. v. izmjeriti, izmjerivati*).

Nakon obradbe pod natuknicom *smerjati* tako je, primjerice, značenjski ostalo dvoje: potvrde za ‘smjerati, priželjkivati što, težiti čemu’ i ‘natjecati se u gađanju u metu’, no nikako *zmerjati* u značenju ‘mjeriti što’ ili ‘uzeti komu/čemu mjeru’. Stoga bi natuknica koja obradbom ulazi pod slovo *S* po svemu sudeći trebala izgledati ovako:

smerjati *impf.* (*inf. smerjati; prez. sg. 3. smerja, pl. 3. -ju; pridj. akt. sg. m. smerjal*).

1. isto što *čilati* **3.** *Ja poznam ljudi koterem bi se ovak dugo delati veđalo. Petrica: Ovde otec na nas smerja. Rob I, 233. Herceg Wellington [je] generalu Alavi nekoje pogodbe napervo donesel koje ... smerjaju na razvezañe špañolskoga pitaña. Nov horv 58b.*

2. u svezi ~ *vu prsten* isto što *drkati prstenca s. v. drkati. B (s. v. curro ... derkati perstenca ... smerjati vu persten).*

4.2.2. smes- / zmes-

Drugi primjer ilustrira obradba grozda *smes-*, odnosno *smeš-* (*zmes-/zmeš-*). Spomenuti grozd najbolje ilustrira obradba pridjeva *smešan/zmešan*. Značenjsko raslojavanje pridjeva ide u dva smjera: pridjev *smešan* dolazi od imenice *smeh*, a pridjev *zmešan* od glagola *zmešati*. Prvotna je obradba bila napravljena ovako:

smešan *adj.* (*sg. N m. smešan, zmešan*) *zbunjen, rastrojen*. Ovo čujuči mladenc, ves žalosten postane: ter zmešan, zmamlen i zmuten od Ježuša odide. *Gašp III, 650. Večera vre kasno na večer na zopet dojdoše k meni, stari moj ljudih bežitel, neg jako lut – ves smešan i od serditosti ves omamlen čez vrata nuter stupivši. Lovr ad 92.*

Kako u natuknici *smešan* nije bilo potvrda za značenje ‘biti smiješan’, tako su i potvrde natuknice u navedenome značenju *smešan* prebačene u obradbu pod slovo *Z* i natuknicu *zmešan*, kako primjeri pisani sa *s*, tako i oni pisani sa *z*.

¹⁴ Kako je već spomenuto na početku, riječ je o neustaljenoj grafiji u razdoblju prije formiranja norme. Više o tome v. Metodologija i ciljevi istraživanja.

Treći je primjer natuknica *smešati*. Iako su u obradbi navedene natuknice potvrđeni samo oblici pisani slovom *S*, no značenjski rezervirani za glagol ‘izmiješati’, tako će se i potvrđeni primjeri natuknice *smešan* leksikografski obraditi u natuknici *zmešan*.

4.2.3. smisl- / zmisl-

Razriješiti je valjalo i grozd *smisl-/zmisl-*, odnosno *smišl-/zmišl-* koji ilustriraju primjeri *smisliti*, *smišljeno* i *smisel*. Značenjskim su raslojavanjem glagol *smisliti* i prilog *smišljeno* prebačeni pod obradbu u slovo *Z* (zbog toga što su značenjski povezani s glagolom ‘izmisлити’), dok je imenica *smisel* obrađena pod slovom *S* u značenjima ‘pomisao’ i ‘svrha’.¹⁵ Natuknica bi stoga trebala biti obrađena ovako:

smisel *m* (sg. *G smisla, I -om*).

1. isto što misel 5. b. *Valujem ti ... grihe koje sam ja ... učinil smislom, govoreh em i činom. Zrin tov 402.*

2. isto što svrha 1. *Se je to čemer peklenog oblizanjka, čislo smisla v čislu besmisla, golubica z perutmi pokisla kaj ju je hijena v svoje parkle stisla. Krl 136.*

4.2.4. smol- / zmol-

U obradbi se složenim pokazao odnos sema ‘molitva’ i ‘smola’ u lemmama *smoliti* i *smožen*. Detaljnijom je analizom potvrda te uvidom u građu ustanovljeno da za lemu *smoliti* pod slovom *S* ostaje obradba onoga dijela glagola *smoliti* koja opsegom pokriva značenje ‘mazati smolom’, a dio koji pokriva značenje ‘izmoliti’ prebačen je u obradbu pod *Z*. Time bi obrađena natuknica trebala izgledati ovako:

smoliti impf. (prez. sg. 1. *smolim, pl. 3. -e*) *mazati smolom; usp. pekliti*. H (s. v. *smolim*), B (s. v. *apodryma ... smola ili pakal kojum se brodi ... ladje smole, cedrium ... smola kojum se ladje ... brodi ... bortuni smole ... pakle, impico ... smolim ... posmolujem, oppico ... smolim ... zasmolujem ... paklim, pico ... smolim; opaklivam s uputom na smolim, peklim s uputom na smolim, smola ... kum se ladje smole, smolim*), J (s. v. *oppico ... zasmolujem ... z smolum kelim ... smolim, pico ... smolim ... z smolum mažem*).

Sličan je primjer i natuknica *smožen* čije značenje ‘izmoljen’ nije ni potvrđeno pa je cijela obradba ostala pod slovom *S*. Natuknica bi stoga trebala izgledati ovako:

smožen adj. (sg. N *m. smožen, n. -o, f. -a, G n. -oga, A f. -u, pl. G f. -eh*) *isto što smolen*. H (s. v. *smožen*), B (s. v. *guttagamba ... smožena kapla ka iz dreva curi; platno ... platno smoženo tisk. smoleño*). [On] se ne smogel od svojeh smože-

¹⁵ U Belostenca su potvrđeni i primjeri *zmisel, zmislitel* i *zmislitelica* koji će u *Rječniku* biti obrađeni pod s. v. *zmisel* (u značenju ‘izmišljotina’), *zmislitel* (u značenju ‘autor, stvaralac; izumitelj, pronalazač’) i *zmislitelica* (u značenju ‘autorica, izumiteljica’).

neh haļ osloboditi. *Habd ad* 141. Iskrica jedna opade na smoļenu i kudelnatu opravu. *Gašp* I, 976. Zrok prvi tuće je ova materia elektrika kada najmre slapi zemeļski vsakojaačke smoļeno-žvepleno-sumporno-ogñene stranke koje se po letu od žara sunćenoga lahko vužgati moreju i koje vućeni materiu elektriku zoveju, z sobum vu zrak podigneju. *Tuč* 4.

4.2.5. smož- / zmož-

Valja spomenuti i grozd *smož-/zmož-* koji ilustriraju primjeri *zmožni*, *zmožno* i *zmožnost*. U Belostenčevu su rječniku potvrđeni primjeri u *s. v.* *zmožen*, *zmožno* i *zmožnost*. Primjeri potvrda slovopisa *smož-* leksikografski će se obraditi u dijelu abecedarija pod slovom *Z*, odnosno u *zmož-* jer se radi isključivo o spomenutom problemu kajkavske grafije.

4.2.6. smir- / zmir-

Značenjski je zanimljiv i analize vrijedan grozd *smir-/zmir-*. U Belostenca su zabilježene potvrde u značenju ‘izmiriti’ u *s. v.* *zmiren*, *zmireñe*, *zmirujem*, kao i u ARj (*s. v.* *zmireñe*, *zmiriti*, *zmirovati*). Polazeći od pretpostavke da one potvrde koje pokrivaju opsegom značenje vezano uz imenicu ‘mir’ trebaju biti obrađene pod slovom *S*, a one vezane uz imenicu ‘mjera’ pod slovom *Z*, kako je već spomenuto, dolazi se do različitih rješenja u obradbi. Pritom prilog *zmir* odlazi u obradbu pod slovo *Z*. Glagol *smirati* u značenju ‘smjerati, priželjkivati, težiti prema čemu’ ostaje pri obradbi pod slovom *S* kao i glagol *smiriti* (*se*) bez obzira na značenje ‘primiti vječno blaženstvo, mir, spokoj’, odnosno bez obzira na kriterij spomenut na početku (svaki *z* koji bi u standardnome jeziku bio *iz* obrađivao bi se pod *z*, a svaki *z* pod *s*). U danome primjeru će tako Belostenčeva potvrđenica *zmiren* nastala od glagola *izmiriti* prema spomenutom pravilu biti obrađena pod slovom *Z*.

smirati *impf.* (*prez. pl.* 3. *smiraju*) isto što *ciļati* 3. *Karlisti [su] občinsko gi-bañe učinili ali ... se još ne zna kamo smiraju. Nov horv 147a.*

smiriti (*se*) *pf.* (*prez. sg.* 3. *smiri, -i se*).

I. *rlg. primiti vječno blaženstvo, mir, spokoj. I [Ježuš] vezda smiri nas v tele svojem po smrti. Vram post A, 93.*

II. *refl. ~ se izr. (komu) se oko smiri i zaspe (tko). [Gda] mu žgano vince ... u glavu udri, do desete ure oko mu se smiri. Magd 83.*

4.2.7. smoč- / zmoč-

Zanimljiv za analizu je i grozd *smoč-* oprimjeren glagolskim imenicama *smočenje* i *smočenje* te glagolom *smočiti*. Iako su u Habelićevu rječniku potvrđeni primjeri pod *S* (*s. v.* *smočen*, *smočenje*, *smočiti*), a u Belostenca pod *Z* (*s. v.* *zmočen*, *zmočenje*, *zmočujem*), obradba navedenih primjera bit će u *s. v.* *zmočen*, *zmočenje* i *zmočuvati*.

4.2.8. smuč- / zmuč-

Posljednji je analizirani primjer glagol *smučiti se*. U Habledića su potvrđeni primjeri u značenju ‘izmučiti’ (s. v. zmučen, zmučeće¹⁶ i zmučiti), te u značenju ‘smutiti’ u primjerima (s. v. zmutjen, zmutiti, zmutnja, zmutnja u lučtvu). U Belostenca su zabilježene potvrde u značenju ‘izmučiti’ (s. v. zmučeće, zmučiti koga). Pri obradbi je navedeno načelno pravilo s početka o značenjskome raslojavanju pa je glagol *smučiti se* u značenju ‘rastužiti se’ ostao pri obradbi pod slovom *S*, dok je onaj dio glagola u značenju ‘izmučiti se’ prebačen u obradbu pod slovo *Z*. Obradena bi natuknica stoga trebala izgledati ovako:

smučiti se pf. refl. (*pridj. pas. sg. N m.* smučen, *n.* smučeno, smučeno) *isto što* rastužiti II. B (*s.v. animus 7. ... sërce zmešano ... smučeno ... nemirno ... rastuženo*). Moje serdce je smučeno, moja moć je mene ostavila. *Ev 367.*

5. Zaključak

Možemo zaključiti da se na temelju izabranih primjera potvrđuje početna teza kako je slovopisni problem često naznaka složenijega leksičkog problema, kao i da je pravopisni znak često kamen spoticanja mnogih obrađivačkih muka te zbog toga zahtijeva uvid u izvornik, povijesne rječnike i suvremeni povijesni rječnik uz pomnu analizu cjeline pri obradbi natuknice. Oprimjerivanjem smo u bitnome naznačili nekoliko problema pravopisa i transkripcije starih kajkavskih tekstova.

Pokazali smo također da je obradba natuknice složena i da u velikoj mjeri ovisi o slovopisnoj problematici, ali i da opsežnu i već usklađenu metodologiju *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* uvijek iznova valja doradivati.

Iz izloženoga je vidljivo da je teza o značenjskome raslojavanju bila izvrsna polazna točka pri rješavanju ne tako jednostavnih slovopisnih i pravopisnih problema pri leksikografskoj obradbi. Primjeri pokazuju da je ta problematika u izradi *Rječnika* iznimno složena te da zahtijeva iscrpniju analizu koju nikako ne treba strogo odvajati od transkripcijskih rješenja, već ih valja promatrati zajedno.

¹⁶ U ARj u s. v. zmučeće.

Izvori

- Budmani, Pero. 1897. kipac. U: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio IV: isprekrižati–kipac* [ur. Budmani, Pero]. 1897. Zagreb: JAZU.
- Franić, Ivana. 2017. reč. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga peta, svezak 14: razboren–sejanec* [ur. Katičić, Radoslav]. Zagreb: HAZU.
- Kalinski, Ivan. 2005. 1. peti, 2. peti. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga četvrta, svezak 10: pedhac–poniznomolben* [ur. Katičić, Radoslav]. Zagreb: HAZU.
- Maretić, Tomo. 1935. 1. peti, 2. peti. U: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio XI: posmrtnik–prikladaće* [ur. Maretić, Tomo]. Zagreb: JAZU.
- Musulini, Stjepan. 1956. srež. U: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio XVI: spasiti–sunce* [ur. Musulin, Stjepan]. Zagreb: JAZU.
- Pavešić, Stjepan. 1975. zmerjati. U: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio XXIII: 2. zlotvor–žvaknuti* [ur. Pavešić, Stjepan]. Zagreb: JAZU.
- Reizer, Zora. 1988. 1. hman, 2. hman. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga druga, svezak 4: hiršavski–kaľati* [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: JAZU.

Literatura

- Badurina, Lada. 2010. O interpunkciji – i načelno i konkretno: hrvatska interpunkcija, s osvrtom na srpska i crnogorska iskustva. U: *Njogoševi dani 2. Zbornik radova* [ur. Bečanović, Tatjana]. Nikšić: Filozofski fakultet Nikšić, 273–288.
- Badurina, Lada. 2012. Hrvatski slovopis i pravopis u prestandardizacijskome razdoblju. U: *Povijest hrvatskoga jezika/Književnost i kultura devedesetih: zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole* [ur. Mićanović, Krešimir]. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 65–96.
- Finka, Božidar. 1990. Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija*, 18, 109–110.
- Hercigonja, Eduard. 1973. Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća. *Croatica*, IV/5, 169–245.
- Jonke, Ljudevit. 1949. „Dikcionar” Adama Patačića. Zagreb: JAZU.
- Kapetanović, Amir. 2005. Hrvatska srednjovjekovna latinica. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31, 463–471.
- Malić, Dragica. 2004. *Najstariji hrvatski latinični spomenici (do sredine 15. stoljeća)* [prired. Malić, Dragica]. Zagreb: HAZU, I–CV.
- Marković, Ivan. 2015. O grafemu i hrvatskoj abecedi. *Filologija*, 65, 77–112.
- Marti, Roland. 2012. On creation of Croatian: The development of Croatian Latin orthography in the 16th century. *Orthographies in Early Modern Europe* [ur. Baddeley, Susan; Voeste, Anja]. Berlin: De Gruyter Mouton, 269–320.

- Moguš, Milan; Vončina, Josip. 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 11, 61–81.
- Reizer, Zora. 1984. *Popis kratica za kajkavski rječnik (abecednim redom kratica)*. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga prva, svezak 1 [a–cenina]* [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: JAZU, 13–46.
- Stolac, Diana. 2011. Kajkavski hrvatski književni jezik. U: *Povijest hrvatskoga jezika* [ur. Bičanić, Ante]. 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Croatica, 189–228.
- Štebih Golub, Barbara. 2013. Kajkavski hrvatski književni jeziku u 17. i 18. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika* [ur. Bičanić, Ante]. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće. Zagreb: Croatica, 221–257.
- Šojat, Antun. 1982. O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, 283–292.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vajs Vinja, Nada. 2011. Novi pristup u obradi *Rječnika hrvatskoga kajkavskog književnog jezika. Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju*. U: *Zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2007.–2009.* [ur. Jembrih, Alojz]. Zabok: Muži zagorskoga srca, 305–323.
- Vončina, Josip. 1973. *Leksikografski rad Ivana Belostenca*. U: *Gazophylacium* [ur. Vončina, Josip]. Svezak 2. Zagreb: Liber i Mladost, III–XLIV.
- Vončina, Josip. 1988/89. O normi hrvatskog kajkavskoga književnog jezika. *Suvremena lingvistika*, 27–28, 65–70.
- Žagar, Mateo. 2013. Hrvatska pisma i pravopisi u 17. i 18. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika* [ur. Bičanić, Ante]. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće. Zagreb: Croatica, 343–370.

Challenges of spelling and orthography in lexicographic treatment of older Kajkavian texts for the Dictionary of Croatian Literary Kajkavian

The project of Dictionary of Croatian Literary Kajkavian was launched in order to compile a stand-alone historical dictionary complementing the historical Dictionary of Croatian or Serbian. This paper considers transcription of original texts and overcoming the challenges posed by spelling and orthography. Our initial overview of continuity of Kajkavian orthographic pre-revival practice, as presented by Antun Šojat, is followed by examples from our own lexicographical work, in which a spelling issue often indicates a more complex, underlying lexical issue. We further provide an example in which a blank space demands additional insight into the original, followed by cautious analysis of integral text from which the example was excerpted. We also mention some of the prepublication efforts required to prepare the text for printing.

Keywords: Croatian Literary Kajkavian, historical lexicography, orthography, spelling